

Endüslü Bir Usulcü; İmâm Şâtıbî'nin Tasavvufa ve Bazı Tasavvufî Meselelere Bakışı

An Andalusian Methodist; Imam Shâtîbî's Views on Sufism and Some Sufi Issues

Ahmet AZ

Orcid: [0000-0002-0893-4348](https://orcid.org/0000-0002-0893-4348) | ahmet.az@diyanet.gov.tr

Eğt. Gör. Dr., Diyanet Akademisi, Konya Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi
ed. See. Dr. Religious Academy, Konya Selcuk Religious High Specialization Center

Konya/Türkiye

ROR ID: [045hgzm75](https://ror.org/045hgzm75)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Az, Ahmet. "Endüslü Bir Usulcü; İmâm Şâtıbî'nin Tasavvufa ve Bazı Tasavvufî Meselelere Bakışı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Eylül 2023), 394-416. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1253433>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	20. 02. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	15. 06. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 09. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized - Two External (<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin / Ithenticate.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare. (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

Endülüslü'te Hicrî VIII yüzyılda yetişen meşhur âlimlerden biri olan Şâtıbî, genelde fıkıh, fıkıh usulü ve makâsıd teorisi (İslâm hukuk felsefesi) yönüyle tanınsa da o aslında çok yönlü bir âlimdir. Bu büyük mütefekkir, yaşadığı dönemde sonradan ortaya çıkan bozuk dinî telakkilere karşı çıktığı için bidat ehli fırkaların sert tepkisiyle karşılaşmış, hatta bazı zamanlar Ehl-i sünnet karşıtı olmakla dahi suçlanmış. Onun, fıkıh usulü ve şeriatın zahiri hükümleri açısından değerlendirmeye aldığı olgulardan birisi de tasavvuf ve kendilerini mutasavvıf olarak tanıtan bazı çevrelerin sözde tasavvufî telakkileridir. Tasavvufun ve tasavvufî düşüncenin İslâm'ın temel dinamikleriyle ve şeriatın istinbât yöntemiyle bağdaşmayan yaklaşımlarını ciddi şekilde eleştiren Şâtıbî, bu tür bozuk anlayışların, sonradan gelen bidat ehli fırkalar tarafından tasavvufa sokuşturulduğunu ifade etmekte ve bunların, şeriat ehlinin maksadını anlamaktan aciz cahiller grubu olduklarını belirterek, bu tür uygulamaları selef-i sâlih'in zamanında bulunmayan sonradan uydurulmuş bidatler kategorisinde değerlendirmektedir. Aslında Şâtıbî, tasavvufu bir bütün olarak reddetmemektedir. Onun şiddetle karşı çıktığı husus, şerî bir temele dayanmayan, şerî usullere ters düştüğü halde tasavvuf adı altında keşf ve ilhâma dayandırılan birtakım bâtnî telakki ve uygulamalardır. Bu yüzden fıkıh usulü açısından önemli bir konuma sahip olan *el-Muvâfakât* ve *el-İ'tisâm* adlı eserlerinde tasavvufa dair detaylı bilgiler vermekte ve selef tasavvuf anlayışının mahiyeti hakkında ancak tasavvuf klasiklerinde bulabileceğimiz birçok meseleye işaret etmektedir. Ayrıca yaşadığı dönemde ciddi tartışmalara konu olan manevî yolculukta mürşidin gerekliliği mevzusuna da değinen Şâtıbî, dönemin meşhur âlim ve sûfilerine mektuplar yazarak, gerek talim yönünden gerekse terbiye açısından mürşidin gerekliliği meselesine açıklık getirmiştir. Tasavvufun tanımını yaparken Ebü'l-Kâsım en-Nasrâbâdî'den alıntı yapan Şâtıbî, tasavvufu: "Kitâp ve sünnete iltizâm, bidatleri ve hevâ-i nefsi terk, bu taifenin büyüklere hürmet, insanları (eksiklik ve kusurlarında) mazur görmek, evrâda devam etmek, ruhsatlara ve tevellere tevessül etmekten uzak olmaktır, şeklinde tanımlar. Şâtıbî, bu tariften yola çıkarak tasavvuf ehlinin, şer-i şerife bağlılıkta ve bidatlerden uzak olma konusunda son derece hassas kimseler olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte o, sûfilerin ruhsatlarla amel etme konusundaki menfi tutumlarını tenkit etmekte ve bunun, nefsin rahata ve kolaycılığa kaçmasını engellemek için ehl-i tarik tarafından geliştirilen bir metod olduğuna dikkat çekerek, ruhsatları tamamen terk etmenin selefin din anlayışıyla bağdaşmadığını ifade etmektedir. Şer-i şerife ittiba noktasında sûfileri mütesâhil olmakla itham edenleri ise Şâtıbî cehaletle suçlamakta ve sünnete mugayir olan her düşüncüyü onlara atılmış bir iftira olarak değerlendirmektedir. Tevekkül ve esbâba tevessül konusunda ise Şâtıbî, esbâba tevessülün daha üstün olduğunu savunarak, tevekkülün de aslında bir tür manevî sebep olabileceğini belirtmekte ve esbâba tevessülün mutlak tevekkülden daha üstün olduğunu ifade etmektedir. Gaybî bilgilerle amel, sûfilerin masumiyeti, şeyhleri tazimde aşırıya kaçma cehrî zikir, tevâcüd, semâ ve raks gibi birçok tasavvufî konuya değinen Şâtıbî, böylece tasavvuf literatürüne olan vukuffiyetini de ortaya koymaktadır. Binaenaleyh, bu çalışmada, bir usulcü ve makâsıd teorisyeni olarak Şâtıbî'nin yaşadığı dönemde tasavvufa ve tasavvufî bazı meselelere yaklaşımı tespit edilecek, böylece o dönemde Endülüslü'nün dinî, fikrî ve tasavvufî anlayışına da bir nebze ışık tutulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Şâtıbî, Mürşid, Makâsıd Teorisi, Endülüslü.

Abstract

One of the famous scholars who grew up in Andalusia in the VIII century Hijri, Shaṭībī is known for his fiqh, fiqh method and the principle of maqasid (Islamic law principles), but he is actually a versatile scholar. This great thinker faced the harsh reaction of the sects of al-bid'ā because he opposed the corrupt religious conceptions that emerged later in his lifetime and was even accused of being anti-Ahl al-sunna at times. One of the facts that he evaluated in terms of the method of fiqh and the outward provisions of the shari'a is Sufism and the so-called Sufi conceptions of some circles who introduce themselves as Sufis. Shatibi, who severely criticizes the approaches of Sufism and Sufi thought that are incompatible with the basic dynamics of Islam and the method of istinbāṭ of the shari'a, states that such corrupt understandings were introduced into Sufism by the sects of bid'ah that came later, and that they are a group of ignorant people who are incapable of understanding the purpose of the people of shari'a, evaluates the practices in the category of inventions that were not found in the time of the salaf. In fact, Shaṭībī does not reject Sufism as a whole. What he strongly opposes are some esoteric notions and practices that are not based on a shari'a and are based on discovery and inspiration under the name of tasawwuf even though they contradict shari'a methods. For this reason, he gives detailed information on Sufism in his works *al-Muwafaqaat fi Usool al-Sharia* and *al-I'tiṣām*, which have an important position in terms of fiqh method, and points out many issues about the nature of the predecessor's understanding of Sufism that we can only find in Sufi classics. Also, mentioning the necessity of the guide in the spiritual journey, which was the subject of serious discussions during his lifetime, Shaṭībī wrote letters to the famous scholars and sufis of the period and clarified the necessity of the guide in terms of both education and upbringing. While defining Sufism, Shatibi, quoting Abu'l-Qasim al-Naṣrābādī, said: "Following the book and the sunna, abandoning innovations and cravings, respecting the elders of this group, apologizing for people (in their shortcomings and faults), evolv. It defines it as being away from making tawassul to licenses and tawils. Based on this description, Shaṭībī states that the people of Sufism are extremely sensitive about being loyal to the shari'a and staying away from bidats. However, he criticizes the negative attitudes of the Sufis towards working with licenses and points out that this is a method developed by the people of al-ṭarīq to prevent the soul from fleeing to comfort and convenience, and states that abandoning licenses completely is incompatible with the predecessor's understanding of religion. On the other hand, Shaṭībī accuses those who accuse the Sufis of being unconstrained at the point of adherence to the shari'a, as ignorance, and considers every thought contrary to the Sunnah as a slander against them. On the subject of tawakkul and tawassul to the asbāba, Shaṭībī argues that tawakkul is superior to tawassul and states that tawakkul may actually be a kind of spiritual reason, and states that tawassul to esbāb is superior to absolute tawassul. Shaṭībī, who touches on many mystical issues such as deeds with unseen knowledge, the innocence of Sufis, exaggerating ta'zim the sheikhs, tawājjud, sema and dance, thus reveals his knowledge of Sufi literature. Therefore, in this study, Shaṭībī's approach to Sufism and some mystical issues during his lifetime, as a methodist and maqāṣid theorist, will be determined, thus, he will shed some light on the religious, intellectual and mystical understanding of Andalusia at that time.

Keywords: Taṣawwuf (Sufism), al- Shaṭībī, Murshid, Maqasid Theory, Andalusia.

Giriş

Bu çalışma, tasavvufî konulara yaklaşımı bazen sorgulayıcı bazen de savunucu olan, bu sebeple de sûfî çevreler kadar tasavvuf karşıtlarının da ilgisini celbeden Şâtıbî'nin tasavvufî görüşleri hakkındadır. Usulcü olması hasebiyle daha önce fıkıh-tasavvuf ilişkisi bağlamında hakkında birtakım çalışmalar yapılmış olsa da¹ tasavvufî ile ilgili müstakil görüşlerini bir bütün olarak ortaya koyan olmamıştır. Bu çalışmada, eserlerine serpiştirmiş olduğu tasavvufî görüşleri bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslâmî ilimler tarihinde müstesna bir konuma sahip olan Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî (öl. 790/1388), gerek *el-Muvâfakât*, gerekse *el-İ'tisâm* isimli eserinde, sünnet ve bidat sınırları üzerinde durarak Kur'ân'ı ve sünneti anlama ve yorumlamada büyük hizmetlere imza atmıştır.² Bunu yaparken tümevarım yöntemini kullanan Şâtıbî, önce itikadî ve amelî açıdan dinin temel ilkelerini ve aslî hükümlerini tespit etmiş, daha sonra fer'î hükümleri ele alarak yaşadığı toplumda yaygın olan dini inanç, amel ve uygulamalar üzerine yoğunlaşmıştır.³ Ancak onu ilim ve kültür tarihinde öne çıkaran husus sahih İslâm anlayışıyla bağdaşmayan bidat nitelikli uygulamalara karşı çıkmasıdır. Müslümanlar arasında bidatlerin yaygınlaşmasını, İslâm'ın başlangıçtaki garipliğine tekrar dönmesi olarak yorumlayan Şâtıbî, her bidatin bir sünneti yok ettiği inancıyla hareket etmiş ve hayatını selefî din anlayışını yeniden ihyâ etmeye adanmıştır.⁴ Onun eserlerinde ısrarla üzerinde durduğu olgulardan birisi de tasavvuf ve tasavvufa dair bazı meselelerdir. Hatta bu konu, onun usule dair eserlerini yazmadaki maksatlarından biri olarak görülebilir. Zira gerek yaşadığı dönemde gerekse öncesinde fukahâ ve sûfiler arasında zâhir-bâtın gerilimi ve çatışmasının olduğu bilinen bir husustur. Tartışmanın esasını ilhâm, keşif ve rüya gibi yollarla elde edilen bilginin delil değeri teşkil etse de⁵ Şâtıbî, tasavvufun hem tahalluk hem de tahakkuk boyutuyla ilgili birçok mesele üzerinde durmuş ve tasavvufu istismar ederek, uydurdukları bidatleri tasavvufa mal eden telakkilere karşı ciddi mücadeleler vermiştir. O

¹ Bk. Şahban Yıldırım, "Şâtıbî'nin Metodolojisinde Tasavvufun Fıkhi Temelleri", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11/2, (2013), 129-138; Ahmet Yaman, "Geleneğin Unuttuğu Yeni Zamanların İstismar Ettiği Bir Âlim: Şâtıbî", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 13/ 25-26, (Aralık 2017), 257-277; Nazım Büyükbaş, "Usulcü Olarak Şâtıbî'nin Tasavvuf Bilgi Teorisi Eleştirisi" *Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı-III (M. XII. - XIX. Yüzyıl Arası)*, (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2021), 581-596.

² Ali Pekcan, "et-Tasavvufu'l-İslâmiyyi İnde'l-İmâm eş-Şâtıbî", (Yayınlanmamış Makale), 1-3.

³ Ahmed er-Reysûnî, Ali Hakan Çavuşoğlu, "Şâtıbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/373.

⁴ Ahmet Yaman, "Geleneğin Unuttuğu Yeni Zamanların İstismar Ettiği Bir Âlim: Şâtıbî", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 13/ 25-26, (Aralık 2017), 260-262.

⁵ Nazım Büyükbaş, "Usulcü Olarak Şâtıbî'nin Tasavvuf Bilgi Teorisi Eleştirisi" *Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı-III (M. XII. - XIX. Yüzyıl Arası)*, (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2021), 28-29.

bu telakkilerle mücadele ederken bazen sünnet karşıtlığıyla, bazen tasavvuf düşmanlığıyla, bazen de kendi deyimiyle sahâbe düşmanlığıyla suçlanmıştır.⁶ Bütün olumsuzluklara rağmen tasavvufî konuları bir usulcü ve makasid teorisyeni olarak ele alan Şâtîbî, tasavvufî tecrübeyi de inkâr etmeden -tıpkı fıkıh gibi- tasavvufun sınırlarını çizmiş ve problemlerini çözmeye çalışmıştır.

1. Tasavvuf ve Bidatler

Tasavvufun ya da tasavvufa dair bazı kavramların bidat kapsamında değerlendirilmesine karşı çıkan Şâtîbî, esasında bidatin; haram, mendûb, mekruh ve mubâh diye taksimine ya da bidatin “bidat-i hasene” olarak tesmiyesine karşıdır. Bu yüzden bazılarının aksine, ribât ve medrese gibi yapıların inşa edilmesi, tasavvufun inceliklerine dair sohbet meclislerin kurulması ve tasavvufa dair bazı meselelerin konuşulup tartışıldığı toplantıların düzenlenmesi...⁷ ona göre bidat (-i hasene) değildir. Şâtîbî'nin düşüncesinde tasavvuf denilince iki şey anlaşılır; birincisi güzel ahlakla ahlaklanıp, her türlü kötü ahlaktan uzak durmak; ikincisi ise sâlikin nefsinden fenâ olup, Rabbinde bekâ bulmasıdır. Ona göre bunların ilki zâhirin, ikincisi ise bâtnın tanıtımıdır ve neticede her ikisi de tasavvuftur. Bu yaklaşıma göre Şâtîbî, tasavvufu zahirî yönden Kur'an ve sünnet temeline dayanan fıkıh olarak görmekte, bunun ise bidat olarak tesmiye edilmesini kabul etmemektedir. Tasavvufun bâtni yönünün ise ona göre birçok kısmı vardır:

Birincisi: Vecd halindeki sâliklerin hissettikleri bazı hallerdir. Bu durumda olan sâlike, şeyhi tarafından şeriata uygun bazı ödevler ve zikirlerle verilir ya da sâlikin niyet ve kastına zarar verecek bir hâl arız olmuşsa onu manevi yönden terbiye etmek suretiyle tedavi eder. Şâtîbî'ye göre bunların tamamı temelde şerî esaslara dayandığı için bidat olarak değerlendirilemez.

İkincisi: Kerametler ve olağanüstü hallerle ilgilenmek, bunların nefsanî ve şeytanî olup olmadığını araştırmaktır. Şâtîbî'ye göre, bu gibi alanlara ilgi duymak da bidat olarak değerlendirilmez, aksine usul ilminin konusuna dâhil olduğu için onun hükmünü alırlar.

Üçüncüsü: Ruhlar âlemiyle ilgili ilimler, nefsî soyutlama ile ilgili hükümler, meleklerin ve şeytanların zatî hakikatleri vb. felsefî konular üzerinde düşünmek, konuşmak ve araştırmalar yapmak... Şâtîbî'ye göre bu gibi (müteşâbih) konuların araştırılması ve

⁶ Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâfî, *el-İ'tisâm*, (Kahire: Dâru İbn Affân, 1992), 1/ 20-21.

⁷ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/245.

incelenmesi kötü bir bidattir. Çünkü gerçekte bunlar felsefî birer nazariyeden ibarettir ve bu alanda derinleşen kimseler genelde sapık fırkalardan kabul edilirler. Bununla birlikte Şâtıbî, sâlikin kendisine arız olan bu gibi halleri şeyhiyle paylaşmasında bir beis görmez.

Dördüncüsü: Fenânın hakikatinden ve sâlikî matlubtan (Cenâb-ı Hakk) uzaklaştıracak her türlü şeyden alakayı kesmek gibi şeyleri düşünmek ve konuşmaktır. Ona göre aslında bu da fıkhn nevilerindedir. Onun düşüncesinde ne kadar hassas olsa da bu gibi konular hakikatte nefislerin hevâsına taalluk ettiği için fıkhn kapsamında değerlendirilir.⁸

Buraya aktardıklarımızdan anlaşılacağı üzere; Şâtıbî'nin düşünce dünyasında temel ölçü şerîattir; şerî bir temele dayananlara bidat denilemeyeceği gibi, şerî temeli olmayan uygulamaların onun anlayışında yeri yoktur.

Sonuç olarak, Şâtıbî'nin bidatlerle ilgili yaklaşımı son derece kati ve nettir ve bidatin; "hasene" ve "seyyie" olarak taksim edilmesi de doğru değildir. Çünkü şeriatıta yeri olan herhangi bir uygulama ve amel bidat olarak değerlendirilemeyeceği gibi, şerî bir dayanağı olmayan amel ve uygulamaların "bidat-i hasene" olarak tesmiye edilmesini kabul etmemektedir. Çünkü bu, iki zıddın (şeriat-bidat) bir arada bulunması anlamına gelmektedir.⁹ Binaenaleyh, Şâtıbî'ye göre tasavvuf, gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak fıkhn kapsamına dâhil olduğundan bidat olarak değerlendirilemez, aksine o, "mâ lâ yetimmü'l-vâcibü illâ bih fehüve vâcibün"¹⁰ (vacibin ancak kendisiyle tamamlandığı şey vaciptir) kabilinden fıkhn nevilerinden biri olarak değerlendirilebileceğini savunur ve bu husustaki temel ölçütün şer-i şerife uygunluk olduğunu ifade eder.

1.1. Ruhsatlarla Amel Konusunda Sûfîlerin Yaklaşımı

Şâtıbî, tasavvuf ehlinin ruhsatlar konusundaki tutumlarını Kuşeyrî'nin, müridlere tavsiyeler bölümündeki şu sözleriyle ortaya koyar: "Mürîd, fukahânın fetvalarında ihtilaflar gördüğünde en ihtiyatlı olanı almalı ve daima ihtilafın dışında kalmayı gaye edinmelidir. Çünkü şeriatıdaki ruhsatlar zayıflar, ihtiyaç sahipleri ve meşguliyeti olanlar içindir. Hâlbuki tasavvuf ehlinin, Allah Teâla'nın hakkını edâ etmekten başka bir meşguliyetleri yoktur. Bunun içindir ki şöyle denilmiştir: Fakirin (sâlikin) derecesi hakikat makamından şerî ruhsat

⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/268-269.

⁹ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/246.

¹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, (Kahire: Dâru İbn Affân, 1997), 1/197.

makamına düştüğü zaman Allah ile arasındaki akdi bozmuş olur.”¹¹ Şâtübî, sûfilerin bu yaklaşımını tenkit etmekte ve tasavvuf ehlinin meşru da olsa ruhsatlardan faydalanmak gibi bir âdetlerinin olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Resulullah (s.a.v.) başta olmak üzere selef-i salihun ruhsatlardan yararlandığı halde ruhsatları tamamen terk etmek bidattir. Bu hassasiyetin, nefsin rahata ve kolaycılığa kaçmasını engellemek için sûfiler tarafından geliştirilen bir bidat olduğunu belirten Şâtübî, Hz. Peygamber (s.a.v.) hiç kimseden malını ya da sanatını terk etmesini istemediği halde, (bazılarının) tarikata girişte bu gibi şeyleri talep etmelerini¹² bu taifenin, usullerini ruhsatlardan sakınma esası üzerine bina etmeleriyle alakalı olduğunu ifade etmektedir.¹³

1.2. Tevekkül ve Esbâba Tevessül Konusu

Sebeplere tevessülü itikadi, fikhî ve tasavvufî olmak üzere farklı açılardan ele alan Şâtübî, bu husustaki kanaati şöyledir: Esbâba tevessül etse de etmese de rızkın Cenâb-ı Hakk'ın uhdesinde olduğu hakikatine ermiş kimselerin esbâba tevessül etmesi vacib değildir. Ehl-i hâl kimseler, başkaları tarafından kendilerini zora sokan kimseler olarak telakki edilebilirler. Hâlbuki bu öyle değildir. Zira bu mertebelikler için bize göre zararlı ve tehlikeli olan ile yine bizim açımızdan güvenli durumlar arasında bir fark yoktur.¹⁴ Şâtübî, bununla aslında tevekkül ya da esbâba tevessülün muktezâ-i hâle göre değerlendirilebileceğini ve bunun kişinin durumuna ve teslimiyetine göre değişebileceğini işaret etmektedir.¹⁵

Tevekkül mü? Yoksa esbâba tevessül mü daha üstündür sorusuna Şâtübî esbâba tevessülün daha üstün olduğunu savunmakta, hatta tevekkül edenlere harikulâde yollarla bahşedilen rızıkların da vesileleri farklı olsa da aslında esbâptan sayılabileceğini ifade

¹¹ Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 1/273. Ayrıca bk. Ebü'l-Kâsım Zeynülsâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, (Kahire: Dâru'l-meârif, 1431), 2/573.

¹² Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 1/273.

¹³ Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 1/270-271.

¹⁴ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/330; Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 1/337.

¹⁵ Şâtübî konuya bazı örnekler üzerinden şu şekilde açıklık getirir: İyâz, Ebü'l-Abbâs el-İbbeyânî'den naklettiğine göre, âbid bir zat olan Atiyyetü'l-Cezerî Ebü'l-Abbâs'ın huzuruna girer ve: Hem sizi ziyaret etmek hem de Mekke'ye gitmek üzere size veda için geldim, der. Ebü'l-Abbâs ona: Dualarının bereketinden bizi de unutma! der ve ağlar. Atiyye'nin yanında ne su kabı vardı ne de bir azık torbası. Sonra Atiyye arkadaşlarıyla birlikte yola çıktı. Hemen onun akabinde bir adam geldi ve Ebü'l-Abbâs'a: Allah size hayırlar ihsan etsin! Yanımda elli miskal altın ve bir de katırım var. Mekke'ye (hac için) yola çıkmamı uygun görür müsün? Dedi. Ebü'l-Abbâs kendisine: Acele etme! Biraz daha para biriktir; diye cevap verdi. Râvî diyor ki: Biz bu iki adamın hallerinin farklılığına rağmen kendilerine verilen farklı cevaplara hayret etmiştik. Bunun üzerine Ebü'l-Abbâs bu hayretimizi söyle giderdi: Atiyye bana danışmak için değil, veda etmek için gelmişti ve Allah'a tam bir güveni vardı. Bu ise bana danışmak üzere gelmişti ve yanında bulunan mallarını zikrediyordu. Anladım ki niyeti zayıf, o yüzden ona da gördüğünüz gibi, tedarikini çoğaltması için nasihatte bulundum. Bk. Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1/331-332.

etmektedir. Efendimiz'in (s.a.v.), yiyecek bulamadıklarında [ya da bir sıkıntı durumunda] ailesine namaz kılmalarını emretmesini¹⁶ bu kabilden bir (esbâba) tevessül olarak değerlendiren Şâtîbî, Allah Resulü'nün (s.a.v.) ashâbına: "Deveni bağla ve tevekkül et"¹⁷ sözünü de burada delil olarak zikretmektedir.¹⁸ Binaenaleyh, Şâtîbî'nin, esbâba tevessülü zahiri ve manevi olmak üzere ikiye ayırdığını söyleyebiliriz. Ona göre esbâba tevessülü Cenâb-ı Hakk'a karşı saygısızlık olarak telakki eden bazı ehl-i hâl kimselerin tevekkül ve teslimiyetleri de aslında bir nevi (manevi) sebep olarak görülebilir. Nitekim bu zümrenin de çoğunlukla hayatlarını (zahiri) esbâba tevessül ederek idame ettirdiklerinin belirten Şâtîbî, Cenâb-ı Hakk'ın bir ikramı olarak bazı zamanlarda kendilerine bahşedilen kerametlerin ise kendi kast ve iradeleri dışında gerçekleştiğini ve bunun da hakikatte kendilerinde mevcut olan yakîn, tevekkül, salih amel ve teslimiyet olduğunu belirtir. Ona göre bunlar her ne kadar sıradan birer sebep/vesile olmasalar da nihayetinde söz konusu nimetlerin (kerametlerin) celbine sebep oldukları için bunların da (manevî) esbâbtan sayılabileceğini ifade eder.¹⁹ Bu yüzden esbâba tevessül ederek nafakasını kazanan kimse ile normal bir sebep olmaksızın nafakası kendisine hazır edilen kimse arasında neticede esbâba tevessül yönünden bir fark bulunmamaktadır. Genelde sûfilerin esbâba yönelmelerini de bu kabilden değerlendiren Şâtîbî,²⁰ "Allah Resulü (s.a.v.) eğer istemiş olsaydı Tihâme dağları onun için altına çevrilirdi, fakat O kulluğu tercih etmiş ve sünnetullah doğrultusunda hareket etmeyi yeğlemiştir" diyerek,²¹ esbâba tevessülün mutlak tevekkülden daha üstün olduğunu savunmaktadır.

1.3. Velî Muttali Olduğu Gaybî Bilgilerle Amel Edebilir mi?

Şâtîbî, sâlih rüya ile ilgili vârid olan "nübüvvetin kırk altıda biri"²² hadisine istinaden sâlih rüyanın, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra herkes için bir bilgi kaynağı olabileceğini kabul eder. Cenâb-ı Hakk'ın has kulları olarak nitelediği bazı kimselerin ilhâm ve feraset tarikiyle gaybî bilgilere de muttali olabileceğini savunur.²³ Ona göre her türlü

¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003), 4/518; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Vasîf fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994), 3/228.

¹⁷ Tirmizî, "Sifatü'l-kıyâme", 60.

¹⁸ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/334.

¹⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/333-334. Ayrıca bk: Ahmet Az, *Nakşebendî-Hâlidiliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 135.

²⁰ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/507

²¹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/544-545.

²² Buhârî, "Ta'bîr", 4; İbn Mâce, "Ta'bîr", 1; Tirmizî, "Rü'yâ", 2-3.

²³ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/119.

gaybî bilgi, şer-i şerifin hükümleriyle mukayyettir.²⁴ Şerî hükümler, şahadet âleminde muhtelif durumlarına göre bütün mükellefleri kapsadığı gibi, gayb ve bâtin âleminde muttali olunan bilgiler de yine şeriata irca edilmelidir. Ona göre gaybî bilgiler şer-i şerifin ne umumunu tahsis ne de mutlakını takyid etme özelliğine sahiptir. Aksi halde şeriat, hükmeden değil, kendisine hükmedilen bir pozisyona düşmüş olacak ki bu da kabul edilebilir değildir.²⁵ Örneğin bir veli, Hz. Hızır ile Hz. Mûsâ kıssasında olduğu gibi sahip olduğu gaybî bilgilere dayanarak henüz ergenlik çağına ermemiş masum bir çocuğu öldüremez. Şâtibî'ye göre velinin gaybî bilgileri, o çocuğun ezelden küfür üzere yaratıldığı yönünde dahi olsa, hatta gaybtan çocuğu öldürmeye yönelik özel izni dahi bulursa yine de bu bilgilere istinaden çocuğu öldüremez.²⁶

Şâtibî, şer-i şerife muhalif olmamak kaydıyla bir velinin keşf ve ilhâm yoluyla elde ettiği bilgilerin muktezasınca amel etmesinde herhangi bir beis görmemekte, Hz. Ebu Bekir'in, kızı Hz. Âişe'ye: "Şüphesiz onlar iki erkek iki de kız kardeşlerindir" sözünü;²⁷ Hz. Ömer'in minberde "Yâ Sâriye! Dağa! Dağa!"²⁸ diyerek, Sâriye'yi keşf yoluyla yönlendirmesini;²⁹ rüyasında ay ile güneşin birbiriyle savaştıklarını gördüğünü söyleyen adama, Hz. Ömer'in: "Sen hangisiyle beraberdin?" diye sorması üzerine, onun "Ay ile" diye cevap vermesi üzerine: "Sen mahvedilmiş âyetle beraberdin, asla bir iş üstlenemezsin" diye rüyasını tevîl etmesini³⁰ vb. selef-i sâlihinden nakledilen daha birçok örneği bu kabilden bir bilgi olarak değerlendirmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "Siz davalarınızı bana getiriyorsunuz ve huzurumda muhakeme oluyorsunuz. Belki içinizden bazıları kendisini daha iyi savunuyor ve ben de sonuçta işittiğim doğrultusunda (zahire göre) hükmediyorum..."³¹ hadisini de Şâtibî, peygamber olduğu halde şeriatın zahirine göre amel etmenin önemine işaret ettiğini belirtir. Ona göre Hz. Peygamber, kendisine arz edilen hükümlerin pek çoğunun aslına vakıf olmasına rağmen, onların haklı ya da haksız

²⁴ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/462.

²⁵ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/475

²⁶ Şâtibî'ye göre Hz. Hızır-Mûsâ kıssasında geçen olay, velinin muttali olduğu her gaybi bilgiyle amel edebileceğine delil teşkil etmez. Çünkü bu kıssa "şer-u men kablene" bağlamında değerlendirilebileceği gibi, birçok âlimin kabul ettiği gibi; Hz. Hızır'ın peygamberliğine de işaret eder. Bu da Hz. Hızır'ın bilgisinin velilerinki gibi zan değil, vahiy olabileceğini gösterir. Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/508.

²⁷ İmam Mâlik, "Kitâbül'l-Akdiye", 33.

²⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1967), IV/179; İbnü'l-Esir Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989), II/381.

²⁹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 4/468-469.

³⁰ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/454. Ayrıca bk. Bahadır Opus, *İbn Receb el-Hanbelî'nin Hadis Şerhçiliği*, (İstanbul: Kitâbi, 2022), 269.

³¹ Buhârî, "Sehâdât", 27; Müslim, "Akdiye", 4; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 7.

olduklarına bakmayıp, ancak duyduğuna göre hüküm vermesi zahirle amel etmenin önemine işarettir.³² Şâtıbî'ye göre keşif, ilhâm vb. yollarla elde edilen bilgilere istinaden birtakım hususların dikkate alınıp, onlarla amel edilebilmesi için, söz konusu keşfin ya da ilhamın şerî bir hüküm ya da dînî bir kaideye ters düşmemesi gerekir. Aksi halde o ya hayaldir ya vehimdir ya da şeytanın telkininin bir neticesidir. Bunun yanında Şâtıbî, mubah kategorisinde bulunan birtakım işler hakkında mükâşefe sahibi kimselerin ulaştıkları bilginin gereğince amel etmelerinde ve bir takım tedbirler almalarında aslında bir sakınca görmez. O -bazılarının iddia ettiği gibi- veli kullara has olmak üzere “medârik” denilen bir tür bilgi vasıtasını kabul etmez ve bu yoldan elde edilen bilgiler için şeriata müracaat etmenin gerekli olmadığı yönündeki iddiaların tamamını reddeder.³³

Şâtıbî, velilerin muttali olduğu gaybî bilgilerin şeriata arz edilmesinin ölçü ve kriterlerini ise şu şekilde tarif eder: Medârik, keşf ve ilhâm gibi harikuladelikler normal hallerde meydana gelmiş şeyler olarak farz edildiklerinde caiz olan şeyler ise, bunlarla amel etmek caizdir; aksi takdirde caiz değildir. Şâtıbî bu ölçü için bazı örnekler zikrederek şöyle der: Mükâşefe yoluyla bir kadının durumuna ya da mahrem bir haline vâkıf olan bir kimse, kendi kastıyla olmasa bile; yabancı bir kadının karnındaki bir çocuğa mükâşefe yoluyla vâkıf olmuşsa, ancak bu esnada normal his/şehâdet âleminde kadının kendisine bakması haram olan cildine ya da başka bir yerine gözü temas etmişse; “Ben senin Rabbinim” diye ses ve harflerini hissettiği bir nida işitmişse yahut “Ben Rabbinim!” diyen mücessem bir suret görmüşse veyahut: “Sana haram olan şeyleri helâl kıldım” diye bir ses işitmiş ve görmüşse... bütün bunlar, şeriata hiçbir şekilde kabul etmeyeceği harikuladelikler oldukları için hiçbir kıymeti yoktur ve benzeri diğer durumlar da bunlara kıyas edilir.³⁴

Şâtıbî, mutasavvıfların suretine bürünerek “rüyada falanca sâlih zatı gördüm, o bana şununla amel et, bunu terk et, şeklinde telkinlerde bulundu” diyen ve bazen de “Resulullah'ı rüyada gördüm, bana şöyle dedi veya şunu emretti” gibi sözlerle şeriata sınırlarının dışına çıkan kimseleri de şiddetle tenkit eder ve bunların bidat ehli kimseler olduğuna dikkat çeker. Ona göre peygamberler dışında hiç kimsenin rüyası bağlayıcı değildir ve bütün rüyalar şer-i şerifle mukayyettir. Dolayısıyla, -yukarıda ifade edildiği gibi- peygamberler dışında her rüya şerî hükümlere arz edilir; şayet şeriata uygunsa gereğiyle amel edilebilir, aksi halde terk edilmeleri gerekir. Şâtıbî'ye göre bu tür rüyaların faydası, şerî hüküm koymak değil de

³² Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 4/469-473.

³³ Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 2/477.

³⁴ Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 2/482.

sahibini müjdelemek ya da uyarmak kabilinden görülebilir.³⁵ Kettânî'nin: "Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyamda gördüm, ona: Kalbimi öldürmemesi için Allah'a dua et, dedim. Bana şöyle buyurdu: 'Her gün kırk defa: Ya Hayyü ya Kayyûm Lâ ilahe illa Ente de' dedi" sözünü bu kabilden değerlendiren Şâtıbî, bunun doğruluğundan ve güzel bir söz olduğundan şüphe duymadığını, zira zikrin kalbi diri tutmasının şerî bir konu olduğunu söyler.³⁶ Netice itibariyle, Şâtıbî'ye göre rüya peygamberliğin bölümlerinden bir bölüm (46/1) olsa bile, hatta rüyada haber veren kişi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dahi olsa yine de rüyanın şer-i şerife uygunluğu aranır ve bu rüyanın şerî bir hüküm koyma ya da kaldırma yetkisi olmaz.³⁷

2. Ehl-i Tasavvufa Bazı Eleştiriler

Şâtıbî, bazen sûfilere selef yolundan giden, sözlerinde ve fiillerinde sünnete bağlı olan ve ona aykırı şeylerden kaçınmayı adet haline getiren kişiler olarak tanımlar. Bazen de Kur'ân ve sünnette olmayan ve selef-i sâlihinin yapmadığı pek çok şeyi kendilerince hoş gördüklerini, hatta bazı zamanlar birtakım amelleri kendilerine vacip kıldıklarını söyleyerek tenkit eder. Mesela, keşfe, müşahede ve kerametler gibi gaybî bilgilere itimat ettiklerini ve bununla bir şeyin haramlığına veya helallikine hükmetmelerini belirten Şâtıbî,³⁸ bu konuya makâsıt açısından yaklaşarak keşif ve kerametler gibi harikuladeliğe üzerine şerî bir hükmün bina edilemeyeceğini vurgular.³⁹

2.1. Sûfilerin/Velilerin Masumiyeti Meselesi

Şâtıbî'ye göre her konuda olduğu gibi masumiyet konusunda da tek ölçü şeriattır ve sûfilerin her türlü eylem ve söylemleri bu ölçüye tabidir. Sûfilerin davranışlarının, usullerinin, söylem ve eylemlerinin şeriatta bir aslı, delili ve kaynağı yoksa onunla amel

³⁵ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/332.

³⁶ Ayrıca Şâtıbî Ebû Yezid el-Bistâmî'nin: Rabbimi rüyamda gördüm. Sana hangi yolla ulaşılır? Dedim. "Nefsini terk et ve gel" buyurdu, sözünü naklederek, bu sözün manasının şeri ölçülere uygun olduğunu, zira nefsi terk etmenin onun hevâ ve arzularının terk edilmesi ve kulluk bilincine sahip olması anlamına geldiğini belirtir. Bk. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/332.

³⁷ Şâtıbî, Hz. Resulullah'ın (s.a.v.): "Kim rüyasında beni görmüşse gerçekten görmüştür. Zira şeytan benim suretime giremez" (Buhârî, "Ta'bir", 10) hadisine istinaden, "O'nun uykuda iken haber vermesi uyanıkken haber vermesi gibidir" sözüne de cevap verir ve rüyanın, peygamberliğin bölümlerinden bir bölüm olsa bile, bizim için vahyin tamamı değil, onun bir cüzü olduğunu ve cüzün, her yönüyle bütün gibi değerlendirilemeyeceğini belirtir. Bk. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/333.

³⁸ Şâtıbî selef sûfilerden buna dair pek çok örnek zikreder. Muhasibî'nin süpheli bir yiyeceği eline aldığı zaman parmağındaki damarın hızlı atmaya başlaması ve bu işaret üzerine onu yemekten vazgeçmesi; Şiblî'nin helalden başka bir şey yemeyeceğine dair söz vermesi ve çölleri dolaştığı bir esnada bir incir ağacından yemek isterken, ağacın ona: Verdiğin sözde dur ve benden yeme, çünkü ben bir Yahudi'ye aitim diye seslenmesi, bunlardan yalnızca bazılarıdır. Bk. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/271.

³⁹ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/272.

edilemez. Şâtıbî'nin düşüncesinde ümmetin diğer fertleri gibi tasavvuf ehli de yanılmaz değildirler, her an hata edebilir ve her insan gibi büyük-küçük günah işleme potansiyeline sahiptirler.⁴⁰ Aslolanın, insanların günahsız kimselere (peygamberlere) uymak olduğunu belirten Şâtıbî, bunların dışında bir kimseye tabi olunacaksa da şerî yönden şüphe uyandıracak bir durum ortaya çıktığında bunun araştırılıp incelenmesi gerektiğini belirtir. Ona göre selef-i sâlihinin ve meşâyihin önde gelenlerinin amelleri, tavsiyeleri ve gösterdikleri yol da bu yöndedir.⁴¹

Şâtıbî, kendilerine iktida edilecek kimseleri ise iki kısma ayırır:

Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi masum olan ve masumluğuna dair hakkında delil bulunan birine uymak veyahut -icmâ ehli gibi- âdeten veya şeran hata üzerinde görüş birliği etmeyecekleri bilinen kimselere -İmâm Mâlik'e göre Medine ehlinin ameli gibi- iktida etmek.

İkincisi ise birinci kısmın dışında kalanlardır. Şâtıbî bunları da iki kısımda ele alır: Birincisi, hâkim ve kadı gibi kararları bağlayıcı olan atanmışların ya da dinine ve emanetine güvenilirliği karinelerle sabit olan birine taabbud maksadıyla iktida etmek; ikincisi ise bunların dışında kalanlara uymaktır.⁴²

Şâtıbî'ye göre birinci kısımdakilere (masum) uyan kimselerin, -manasını, anlam ve önemini kavrasın ya da kavramasın- uyduğu kimsenin isteğine uygun hareket etmesi sahihtir. Sahâbenin Hz. Peygamber'e uyararak parmaklarından altın yüzüğü atmaları, namazda ayakkabılarını çıkarmaları, yolculuk esnasında iftar etmeleri, Hudeybiye senesinde umre ihramından çıkmaları... vb. uygulamaları buna örnektir. Keza hakkında sahâbe icmâ bulunan hükümler de bu kabildendir. Yani illetini, hikmetini, anlam ve önemini bilmeden de bunlarla amel edil(ebil)ir.⁴³

İkinci kısma gelince (yani masum olmayan ve masumluğuna dair hakkında delil bulunmayanlara iktida etmek); Şâtıbî, kendisine uyulacak kişinin o ameldeki maksadı açık olsa bile, ona uymanın hükmüyle ilgili görüş ayrılığı olduğunu belirterek, kendi kanaatinin

⁴⁰ Şâtıbî, Kuşeyrî'nin şöyle dediğini nakleder: Bir veli günahlarında ısrar etmediği için masum olur mu? diye sorulursa şöyle denilir: Peygamberlerde olduğu gibi onların da masum olmaları vaciptir, denilecek olursa bu doğru değildir. Ancak -ufak tefek kusurları olsa da günahlarda ısrar etmediği için veli günah işlemekten mahfuzdur korunmuştur, denilirse bu manada vasıflandırılmaları, caizdir. Bk. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/276-277.

⁴¹ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/277.

⁴² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 5/302-303.

⁴³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 5/302-303.

ise hüsn-ü zanna dayanarak birine iktida etmenin şeran muteber sayılamayacağını işaret etmektedir.⁴⁴

Sonuç itibariyle; Şâtıbî'ye göre peygamberler dışında hiç kimse ismet sıfatına sahip değildir ve veliler de her kul gibi büyük-küçük günah işlemeye müsaittirler. Bu yüzden sözleri ve fiilleri peygamberlerinki gibi bağlayıcı değildir.⁴⁵ Şâtıbî, bu konuda Kuşeyrî'den alıntı yaparak⁴⁶ peygamberler dışında herkesin günah işleyebilme potansiyeline sahip olduğunu ve mutasavvıfların da günah işlemelerinin mümkün olduğunu belirtir.⁴⁷ Bu minvalde mutasavvıfların sözlerinin ve fiillerinin Kur'an ve sünnete arz edilmesinin gerekli olduğunu savunan Şâtıbî, selef şeyhlerinin tavsiyelerinin de bu yönde olduğunu ifade eder.⁴⁸

2.2. Şeyhleri Tazimde Aşırıya Kaçmak

Şâtıbî'nin tasavvuf ehline eleştirilerinden biri de bazılarının şeyhlerine gösterdikleri tazim ve saygıda aşırı gitmeleri ve onları hak etmedikleri mertebeye yükseltmeleridir. Şâtıbî, kimilerinin, şeyhleri hakkında ondan daha büyük bir veli bulunmadığını, bazılarının ise velâyet kapısını istisna ettikleri kişiler dışında ümmetin diğer fertlerine kapattıklarını belirterek, bunun kesinlikle bâtil bir yaklaşım olduğunu vurgular ve bu tür yaklaşımları bidat olarak niteler. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "İnsanların en hayırlıları benim asrımında yaşayanlardır, sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir"⁴⁹ hadisine dayanarak, bu sıralamanın kıyamete kadar geçerli olduğunu, dolayısıyla sonrakilerin hiçbir zaman öncekilerin derecesine ulaşamayacağını savunur. Bu gibi düşüncelerin ve iddiaların temelinde cehalet, saygıda aşırılık, inanç taassubu vb. sebepler yattığını belirten Şâtıbî, Hallâc'a tabi olduğunu iddia eden bazı kimselerin şeyhleri hakkında ileri sürdükleri aşırılıkları bu kabilden sapmalar olarak değerlendirmektedir.⁵⁰

Şâtıbî'nin yaşadığı asırda tenkit ettiği aşırılıkların biri de Kur'an ve sünnete veya selef-i sâlihinden nakledilen haberlere aykırı da olsa bazılarının şeyhlerinin sözlerini din ve

⁴⁴ Zira mukteda bihin maksadı, mukedinin zannettiğinden farklı bir illet içerebilir. Bu da kendisine uyulann muhtemel kastını delilsiz ilgası anlamına gelir. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 5/304.

⁴⁵ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/276-277.

⁴⁶ Bk. Şâtıbî bu konuda Kuşeyrî'den alıntı yaparak şöyle der: Bir veli günahlarında ısrar etmediği için masum olur mu? diye sorulursa, buna şöyle denilir: "Peygamberler gibi onların da masum olmaları vaciptir" denilecek olursa bu doğru değildir. Ancak "ufak tefek kusurları olsa da günahlarda ısrar etmediği için veli günah işlemekten mahfuzdur/korunmuştur" denilirse bu manada vasıflandırılmaları caizdir. Cüneyd'e: Arif olan kişi hata eder mi? diye sorulunca, o bir müddet susmuş, sonra başını kaldırıp şöyle demiştir: "Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek yazılmış bir kaderdir." Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2/524; Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/276-277.

⁴⁷ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/276.

⁴⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/276-277.

⁴⁹ Buhârî, "Şehâdât", 9; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 212; Tirmizî, "Fiten", 45.

⁵⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/330.

şariat gibi telakki etmeleridir. Bunların, fıkı umum için, tarikatlarını ise (kendilerine has) özel bir konumda değerlendirdiklerini belirten Şâtîbî, asıl ölçünün din olduğunu belirterek, kişilerin eylem ve söylemlerinin şariatla mukayyet olduğunu belirtir.⁵¹

2.3. Cehrî Zikir, Tevâcüd, Semâ ve Raks

Şâtîbî, yaşadığı sırda mutasavvıfların yolundan gittiğini iddia eden ve kendilerine “fakirler” denilen kimseler hakkında kendisine iletilen bir soru üzerinden konuya açıklık getirerek şöyle der:⁵²

“Bazıları, cehrî zikir, raks ve benzeri uygulamaların Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde ya da onun yolunu takip eden selef-i sâlihîn döneminde mevcut olmayan ve sonradan uydurulan bidatler olduğu yönünde fetva vermişler; söz konusu taife ise tasavvuf şeyhlerine tabi olduklarını iddia ederek kendilerini savunmuşlardır... Bu iddianın hiçbir geçerliliği yoktur. Çünkü tasavvuf ehlinin yolu üç temel esas üzerine mebnidir: Ahlak ve davranışta Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ittiba; helâl lokma yemek ve bütün amellerinde samimi bir niyet taşımak. Bunlar, bu üç temel esasta tasavvuf şeyhlerine muhalefet ettikleri için onların yoluna dâhil olmaları mümkün değildir.⁵³

Bazı şeyhlerden olumlu yönde fetva almalarını ise Şâtîbî, meselenin iç yüzünü kavramadan yalnızca dış görünüşüne itibar ederek verilmiş fetva olarak değerlendirir. Daha sonra bu taife fetvayı (biraz da saptırarak) farklı yerlerde dillendirip yayılmasına sağlamıştır. Nitekim fetvanın mahiyetinin bunların bidatlerine delil olmaktan ziyade, hakikatte Allah’a nasıl itaat edileceğine dair nasihatlerden ibaret olduğu görülmektedir.⁵⁴ Bu taifenin pek çoğunun ise kendileri gibi cahillerin peşinden gittikleri için namazda Fatiha’yı bile hatasız okuyamamakta, hatta nasıl kulluk edeceklerini, nasıl istinca yapacaklarını veya nasıl abdest alacaklarını ya da cenabetten nasıl temizleneceklerini dahi bilmemekteler.⁵⁵ Bunların, âyet ve hadisleri ilmi olmaktan ziyade nefislerinin hevasına göre yorumladığını belirten Şâtîbî, yüksek sesle koro halinde zikir çekmenin ya da bunun için bir araya gelmenin Kur’an ve sünnette yeri olmadığını belirterek, aslolan farz ibadetlerin açıktan, nafilerin ise gizli edâ

⁵¹ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 2/865-866.

⁵² Sorunun mahiyeti özetle şöyledir: “Söz konusu taifenin bazı geceler toplanıp koro halinde cehrî zikir yaptıkları, gecenin sonlarına doğru musiki eşliğinde raks ettikleri, hatta bazı fakihlerin de onlara eşlik ettiği ve bunun şeran caiz olup olmadığı sorulmuştur. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/337.

⁵³ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/338.

⁵⁴ Şeyhe sorulan soru ve şeyhin cevabı için bk. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/337.

⁵⁵ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/342.

edilmesi olduğunu belirtir. Bu kuralı ihlal edenleri ise Şâtîbî, tarikatı istismar edenler olarak görmektedir.⁵⁶

Aslında Şâtîbî'nin tepkisi, sûfiyyeden olmadığı halde kendilerini onlara nisbet eden, Kur'an ve sünnet bilgisinden uzak olan, tasavvufu ve selef-i sâlihini istismar eden cahil kimselere yönelik olduğunu belirtmekte yarar var. Zira sözlerinin devamında, -tarabdan⁵⁷ (çoşkudan) değil de-kalpplerinin rikkatinden⁵⁸ ve duygularının yoğunluğundan dolayı vaaz ve nasihatlerden etkilenip gerçekten kendinden geçen, bayılan ya da ölen kimselerin olabileceğini ve bu gibi hallerin vecdin mazereti olarak görülebileceğini kabul eder.⁵⁹ Sahih bir vecd hâli için de selefî örnek gösteren Şâtîbî⁶⁰ aslında hâlin galebe çalmasından ötürü kendine hâkim olamayan kimselere itirazının olmadığını açıkça ifade eder. Onun asıl tepkisi, "erdemli kişilerin niteliklerinin kokusunu dahi almamış" diye nitelendirdiği ve onlardan olmadığı halde kendilerini sûfiyyeden addeden sahtekârlara yöneliktir. Vecd hâli kendilerine galip gelmediği halde sayhalar atarak taşkınlık yapan ve raks ederek yerlere kapaklanan bu kimseleri, şeytanın kendileriyle oynadığı bidat ehli ve sapık kimseler diye niteleyen Şâtîbî,⁶¹ bir hâlin kalp rikkatinden kaynaklı vecd hâli mi yoksa nefisten gelen tarab ve coşku hâli mi olduğunu anlamak için de şöyle bir ölçü koyar; bu hâli doğuran semâ Kur'an'a, sünnete ya da hikmete dair vaaz veya nasihate dayanıyorsa bu bir rikkattir, vecdin başlangıcıdır ve Şâtîbî'nin buna hiçbir itirazı yoktur.⁶² Ancak, bir kimse Kur'an'dan,

⁵⁶ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/343-344.

⁵⁷ Şâtîbî, tarab (çoşku) halini, kalb rikkatının bir tezahürü olan vecdden ayırır. Ona göre tarab (çoşku) hali, Kur'an, sünnet ya da bir hikmetten ziyade, yaldızlı şiirlerin ve coşkulu şarkıların sonucudur ki ayağa kalkmak, dönmek, taşkınlık yapmak veya bağırarak suretinde tezahür eder, bu kalp rikkati değil, mûsikinin sebep olduğu coşku halidir. Coşkuda insanlarla birlikte deve ve arı gibi hayvanlar ve âkil olmayan çocuklar müşterektirler. Hâlbuki huşu bunun zıddıdır. Bk. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/357-358.

⁵⁸ Şâtîbî rikkati şu şekilde açıklar: Rikkat, sertliğin ve kabalığın zıddıdır. İnsanın zahirini harekete geçiren şeydir. Bir kalp onunla vasıflandırıldığında bu, onun yumuşaklığını ifade eder. Şu âyetler bu durumu haber verir: "Sonra onların hem derileri hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar" [Zümer, 39/23] "Müminler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri titrer." [Enfâl, 8/2]) İnsanın bîatını olan kalbe yumuşama hali gelince, bu insanın tüm bedeninde bir infiale sebep olur ve deri de ürpererek aynı halle hâllenir. Bu durum hareketi değil, sükûneti gerektirir. Bu yüzden herhangi bir nasihatten dolayı üzerinde selef-i sâlihde meydana gelen etkinin bir benzerinin meydana geldiği bir kişiyi görürsen bil ki bu bir rikkattir ki o da vecdin başlangıcıdır. Bk. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/358.

⁵⁹ Seleften bazı örnekler için bk. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/354.

⁶⁰ Rivayete göre bir genç, zamanının imamı Cüneyd el-Bağdâdî'nin sohbetinde bulunuyordu. Genç, zikre dair bir şey işitince hemen çılgık atıyordu. Cüneyd bir gün ona: "Bir daha böyle yaparsan benim sohbetime gelme" dedi. Genç daha sonra (ibretlik) bir şey işitince halden hale giriyor, kendisini sıkıyor hatta vücudundan damla damla ter boşanıyordu. Sonra bir gün öyle bir çılgık attı ki oracıkta ruhunu teslim etti. Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/355.

⁶¹ Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, 1/356.

⁶² Aslında Şâtîbî'nin sûfilerin semâ'ına itirazı yoktur. Onun kabul etmediği semâ', coşturucu tegannilerle yapmacık tavırlar sergilemeyi adet haline getiren taifenin semâ'ıdır. Nitekim sûfiler semâ' kelimesini, kalbi itaate sevk eden ve hikmeti ifade eden her ses anlamında kullanmışlardır. Onlara göre semâ', Kur'an'dan, sünnetten ya da hikmet ve fazilet sahiplerinin sözlerinden bir şeyler dinlemektir. Hatta (ibret veriyorsa) kuş

sünnetten ya da hikmetten etkilenmediği halde şiir veya şarkıdan etkileniyorsa, bu sükûnet ve rikkat hali değil, mûsikinin sebep olduğu coşku ve tarab halidir.⁶³ Şâtıbî'ye göre, her amelde olduğu gibi sûfilerin hâlleri de şeriat ölçüsüyle değerlendirilmekte ve bu hususta kişilerin mübtedî' ya da mukallit olmaları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.⁶⁴ Ona göre semâ' ve benzeri uygulamalar ne aslen ne de tabeen tasavvufun konusu olmadığı gibi, bu yolda yürüyenlerin amellerine de uygun değildirlir.⁶⁵

3. Mürşide İhtiyaç var mı?

İlim tahsilinde gayeye ulaştırıcı en kestirme ve en sağlıklı yolun onu ehlinden almak olduğunu belirten Şâtıbî, muallim unsurunun ilim tahsilinde anahtar rol oynadığını söyler.⁶⁶ Ancak ona göre (insanları terbiye edecek olan) gerçek âlimde aranan birtakım şartlar vardır. Bunlar: İlmiyle âmil olması, ehil şeyhlerin terbiyesinde yetişmiş olması ve ilmi aldığı kimselere iktidâ edip, onların âdâbıyla âdaplanmasıdır.⁶⁷ Ona göre ilim tahsilinin ise iki yolu vardır; birincisi, muşâfehe (yani bizzat hocanın huzuruna vararak ağzından duymak). Zira hoca ile öğrenci arasında Cenâb-ı Hakk'ın vaz ettiği bazı hususiyetler vardır ve bu hususiyetler kitaptan okumakla ya da ezberlemekle elde edilemez. İkincisi ise mütalaa (yani alanda yazılmış eserleri okuyup mütalaa etmektir). Ancak Şâtıbî, bunun için de birinci yolla, yani şifâhi olarak bir üstattan talim etmiş olmayı gerekli görür ve kitapların tek başına talip için yeterli olmayacağını belirterek, sert bir dille tenkit ettiği İbn Hazm'ın tahsilini bu kabilden değerlendirir.⁶⁸ Hâsılı, Şâtıbî, ilim tahsilinde talim şeyhinin herkes için gerekli olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Şâtıbî'nin yaşadığı VIII/XIV. asırlarda tasavvuf terbiyesi açısından bir mürşide intisap etmenin gerekliliği tartışmalarının daha da şiddetlendiğini görüyoruz. Endülüs âlimleri bu tartışmalarla ilgili Şâtıbî'ye müracaat etmiş, o da itimat ettiği bazı Mağrîlî şeyhlerin bilgisine

seslerini, su şırıltısını, kapı gıcirtısını ve şayet hikmet manası veriyorsa şiir dinlemek dahi onlara göre bir semâ'dır. Bk. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/360.

⁶³ Şâtıbî semâ'da işitilenleri ikiye ayırır: Birincisi, hikmetler ve öğütler ki bunlar, kalplerle ilgili oldukları için bunları semâ' etmek ruhlar için uygundur. İkincisi, musikiyle bağlantılı olan nağmelerdir ki mizaçlar üzerinde etkilidir ve mizaçları, farklılığına göre farklı şekillerde harekete geçirir. Sûfilere göre bu makbul bir şey değildir. Şâtıbî'nin eleştirdiği derviş diye geçinen bu kimselerde yalnızca yerilen ikinci durum vardır. Bk. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/357-359.

⁶⁴ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 2/548.

⁶⁵ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/275.

⁶⁶ Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 1/139-140.

⁶⁷ Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 1/141-144.

⁶⁸ Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, 1/144-147.

müracaat ederek konuya açıklık getirmiştir.⁶⁹ Bu şeyhler Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Abbâd er-Rundî (öl. 792/1376) ve Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Kâsım b. Abdirrahman el-Kabbâb'dır (öl. 778/1376).⁷⁰ Aslında onun yukarıda zikrettiğimiz zahiri ilimlerle ilgili yaklaşımı, bir hâl ilmi ve karakter transferi olarak telakki edilen tasavvufta mürşidin gerekliliği mevzusundaki düşüncesini de ortaya koymaktadır. Nitekim zahiri ilimlerde dahi üstat aranıyorsa, hâl ilmi olarak tanımlanan tasavvufta mürşidin gerekliliği evleviyetle kabul edilmesi gerekir. Şâtıbî, söz konusu mevzuyu ehline havale etmekle aslında bir nevi sorumluluktan kurtulmuş ve yine kendi deyimiyle bidat ehline hedef olmanın önüne geçmeyi amaçlamıştır.⁷¹

er-Rundî ve İbn Kabbâb'ın Şâtıbî'nin mektubuna cevabı⁷² ve tasavvufta mürşidin gerekli olup olmadığı ile ilgili açıklamaları son derece teferruatlıdır. Bu iki şeyhin konuya dair yaklaşımları Şâtıbî'nin kanaatini de yansıtmaktadır. Şerî konularda son derece hassas bir usulcü olan Şâtıbî'nin itimat ettiği bu iki âlim sûfînin değerlendirmelerini özetle aktarmayı uygun görüyoruz.

3.1. Muhammed b. İbrahim er-Rundî'nin Şâtıbî'nin Mektubuna Cevabı

Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Abbâd er-Rundî'nin, hamdele, salvele ve bu alanda yetersizliğini ve bu meyanda söz söyleme ehliyetine sahip olmadığını ifade eden mütevazı mukaddimesinden sonra Şâtıbî'nin mektubuna cevabı özetle şöyledir:

1. Tasavvuf yolunda şeyh, hiç kimsenin inkâr edemeyeceği zaruri bir unsurdur. Ancak şeyhler ikiye ayrılır: Birincisi, talim ve terbiye (öğretim ve eğitim) şeyhi; ikincisi ise yalnızca talim (eğitim) şeyhi. Terbiye şeyhi ancak akli sönük, nefsi inatçı olanlara lâzımdır. Akli tam ve nefsi teslim olan kimselere ise terbiye şeyhi farz değildir, bununla birlikte bunların da bir terbiye şeyhine teslim olmaları evla olandır. Talim şeyhi ise herkes için gereklidir.
2. Ehl-i tasavvufun kitaplarından istifade edebilmek için de talim şeyhi zorunludur. Çünkü talibin bu tür eserlerden istifade edebilmesi için, yazarın ilim ve marifet ehlinden biri olduğuna kanaat getirmelidir. Bu da ancak bütün

⁶⁹ Hülya Küçük, "İbn Haldun ve Tasavvuf: Şeyh ve İlgili Diğer Kavramlara Farklı Bir Yaklaşım", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 1/2, (Temmuz 2016), 219.

⁷⁰ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Veşerîsî, *el-Mi'yâru'l-mu'rib ve'l-câmiu'l muğrib an fetâva ehli ifrikyâ ve'l-endülüs ve'l-mağrib*, (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1981), 12/293-307; İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil li Tehzîbi'l-Mesâil*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 174.

⁷¹ Şâtıbî'nin o dönemde yaşadığı sıkıntılarla ilgili açıklamaları için bk. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/35.

⁷² Şâtıbî'nin mektubunun içeriği dair bk. Veşerîsî, *el-Mi'yâru'l-mu'rib*, 12/293.

bunları kendisine beyan edecek bir şeyhin rehberliğiyle mümkündür. O halde her hâlükarda; şeyh olmazsa olmazdır... “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır”⁷³ sözü de bu manadadır.

3. Bir şeyhin terbiyesi altına girmeleri gerekli olanlara gelince, bunun nedeni açıktır, çünkü bu gibi kimselerin nefislerinin önündeki engeller kesiftir ve bu kesafet ancak bir terbiye şeyhinin yardımıyla giderilebilir. Şeyhin gerekliliğini savunanların gerekçesi de çoğunlukla bu yöndedir. Akli tam ve nefsi teslim olanların öncekiler gibi terbiye şeyhine ihtiyaç duymamaları; bunların, talim şeyhinden ya da kitaplardan aldıklarını diğerlerine nazaran hayatlarına daha kolay yansıtılabilmelerinden dolayıdır. Ancak bu kesim, terbiye şeyhinin gözetimi altında yetişen salıkların ulaştığı kemâlâta ulaşamayabilirler. Zira nefsin kesafeti, engelleri ve bağları çok olduğundan, bir mürşidin terbiyesi altına girmeden bütün bunlardan kurtulmak gayet zordur. Şayet bu kimseler bir terbiye şeyhinin gözetimine girerlerse, talim şeyhinden ya da kitaplardan öğrendiklerini ona arz etmeli ve diğerleri gibi bütün hallerini onunla paylaşmaları icap eder.⁷⁴
4. Terbiye şeyhine teslim olmanın bir takım şartları vardır ki; sâliki eğitecek olan mürşidin münferit, yani tek bir kişi olması bunların başında gelir. Oysa talim şeyhinde böyle bir şart aranmaz. Zira selevin yaşantısına bakıldığında, ilim tahsilinde belli bir kişiye bağlanmadıkları, birçok kişiyle iltika ettikleri ve birbirlerinden nakiller yaptıkları görülür. Terbiye şeyhini bulmak kırmızı kibrite ulaşmak kadar zor ve nadir olsa da⁷⁵ bu zamanda bir zarurettir.⁷⁶ Ayrıca sâlik, selevin eserlerinden de istifade ederek kast ve niyetini tashih etmeli ve tasavvuf yolunda samimiyetini ortaya koymalıdır. Daha sonra seyr u sülük amellerinden yalnızca tek bir amel üzerinde durmalı, farklı ameller

⁷³ Bu söz, Bâyezîd Bistâmî'ye aittir. Sözü Kuşeyrî “men lem yekün lehü üstâzün, fe imâmühü eş-Şeytan” (üstadı olmayanın imamı/önderi şeytandır) şeklinde nakletmektedir. Bk. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 2/574.

⁷⁴ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 174-178; Venşerîsî, *el-Mi'yâru'l-mu'rib*, 12/293-307.

⁷⁵ Burada şunu belirtmek gerekir: Gerek Şâtîbî'nin gerekse İbn Abbâd er-Rundî'nin yaşadığı sırada Dâvud-ı Kayserî (öl. 751/1350), Bahâeddîn Nakşebend (öl. 791/1389), Bedreddîn Simâvî (öl. 823/1420) ve Hacı Bayram Veli (öl. 833/1430) gibi birçok ünlü sûfî mevcuttu. Bunların Mağrib bölgesinde isimlerinin duyulmamış ve tanınmamış olmaları zor gözükmektedir. Sanırım İbn Abbâd hem terbiye şeyhinin hem de böyle bir şeyhin terbiyesi altında sabır ve sebât gösterecek sâliklerin azlığına dikkat çekmek istemiştir. Nitekim sözlerinin devamında, terbiye şeyhine ihtiyaç duyan kimselerin izlemesi gereken yol ve usulü açıklarken; talibin salihlerle birlikte bulunmasını, bu yolun yolcularının eserlerinde müttali olduğu tavsiyeleri hayatında tatbik etmesini ve onların ahlakıyla ahlaklanmaya gayret etmesini önermekte, böyle yapması halinde Cenâb-ı Hakk'ın, karşısına kendisini terbiye edecek mürşidleri müyesser kılacağını haber vermektedir. Bk. İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 180.

⁷⁶ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 178-181.

arasında mekik dokumamalıdır.⁷⁷ Şayet talib bu samimiyetle yola koyulursa, Cenâb-ı Hakk onu nefsinin eline bırakmayacak, ona halini ıslah edecek birilerini mutlaka musahhar kılacaktır. Bidayet kuldân; nihâyet Allah'tandır.⁷⁸

5. Terbiye şeyhini devre dışı bırakarak, selevin kitaplarını talim ve terbiye için yeterli görenler iki yönden hata etmişlerdir: Birincisi, henüz yolun başında olan bu kimseler, her şeyden önce sülûk için gerekli olan kast ve niyetlerini tashih etmeyi ihmal etmişlerdir. İkincisi ise bu taife, terbiye şeyhi olmadan yol alan bu yolun yolcularının âdâbına aykırı davranarak, şeriatın sınırlarına riayet etmeyi de ihmal etmişlerdir.
6. Yalnızca terbiye şeyhine itimat ederek talim şeyhini gereksiz görenler de aynı şekilde iki açıdan hata etmişlerdir: Birincisi, bunlar bu yaklaşımla sülûk yollarını daraltmışlardır, oysa seyr u sülûk tariki bunların düşündüğünden çok daha geniştir. İkincisi ise bu grup, hasımlarını bu yola ilzam ederek, yani yalnızca terbiye şeyhine bağlanmalarına şart koşarak insanların, böyle bir arayışta ömürlerini heba etmelerine sebep olmuşlardır. Hâlbuki yukarıda ifade ettiğimiz gibi; talib, bidayette hiç zaman kaybetmemeli, selevin sözlerinden ve eserlerinden yararlanmalı ve samimiyetle yola koyulmalıdır. Böyle yapması halinde Cenâb-ı Hakk, işlerini ıslah edecek, ahvâlini kemâle erdirecek bir mürşidi mutlaka karşısına çıkaracaktır.⁷⁹

3.2. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Kâsım el-Kabbâb'ın Şâtıbî'nin Mektubuna Cevabı

Şâtıbî'nin, tasavvufa dair ilminden istifade ettiği bir diğer şeyhi ise Mağribli âlim Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Kâsım b. Abdirrahman el-Kabbâb'dır. el-Kabbâb da er-Rundî gibi mektubuna hamdele ve salveyleyle başlar, daha sonra bu alanda söz söyleme ehliyetinin olmadığını, ancak sual sahibinin (Şâtıbî) hüsn-ü zannı ve Hakk'ın hatırını öne sürmesi sebebiyle buna mecbur kaldığını ifade ederek sözlerine tevazu ile başlar. İbn Kabbâb'ın konuyla ilgili görüşlerinin hulasası şöyledir:

1. Bu yolda seyr edenler için mürşid, tehlikeli çöllerde yol alan birinin kendisine rehber edinmesine benzer. Aksini iddia edenlerin: "Mürşide gerek kalmadan, yolun mahiyetini ve vasfını bilmek (yani kitaplardan öğrenmek) yeterlidir"

⁷⁷ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 184.

⁷⁸ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 188.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Abbâd er-Rundî, *er-Resâilü's-Suğrâ, li's-Şeyh İbn Abbâd er-Rundî*, (b.y.: y.y. ts.), 91-101; İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 189-190.

sözleri ise isabetli değildir. Zira tıp, usul, gramer vb. ilimleri ihtiva eden kitapları okumakla o alanda uzman olunamayacağı gibi, bir şeyhin terbiyesinden geçmeden bu yolda mesafe kat etmek mümkün değildir. Âlimlerin dediği gibi: "İlim, erlerin sadrında idi, sonradan kitaplara intikal etmiş olsa da anahtarı hala erbabının elindedir." Ayrıca bu alanın ıstılahları zahiri ilimlere nisbetle daha kapalı ve sembollerle ifade edildiği için, müşid olmadığında hataya düşmek daha tehlikelidir.⁸⁰

2. Selefin tasavvufa ve ahlaka dair eserleri içerik ve kapsam açısından ikiye ayrılırlar: Birincisi, tasavvufta makamlar, haller, havâtır,⁸¹ nefsin tehlikeleri ve bunlara karşı yapılması gerekenler... İkincisi ise nefsi ifsat eden hata ve kusurların tespitini yapmak, hastalıklarını tedavi etmek vb. nefis tezkiyesi ile ilgili hususlardır ki bunlardan hiç kimse müstağni değildir. Bu yüzden kendisine yol gösterecek bir müşid bulan kimsenin ona bağlanması, bulamayanların ise selefin kitaplarından istifade etmesi gerekir.⁸²
3. Nefsi mâlî ve arazî taallukattan kurtarmadan, bütün söz ve fiillerinin şerî hükümlerini bilmeden hâl ve makamların ardına düşmek ve ömrünü bu arayış içerisinde heba etmek de doğru değildir. Bu yüzden talib, öncelikle inancını ehl-i hakkın akidesine göre tashih etmeli, taklitten kurtulup tahkik derecesinde iman etmeli, sonra iç dünyasını tanzim ederek kalbini suizan, haset, kibir ve riya gibi manevi hastalıklardan arındırmalı, daha sonra şerî kuralları gözeterek dilini yalan, gıybet ve nemime gibi yasaklardan muhafaza etmeli ve her lahzada Cenâb-ı Hakk'ın murakabesi altında olduğunu düşünerek nefsinin hesaba çekmelidir. Zahiri ve batni yönüyle bu denli meşgul olan bir talibin, zaten başka bir meşguliyeti kalmayacaktır.⁸³
4. Rivayete göre, büyük âlim Şeyh Ebû Muhammed el-Feştâlî, huzurunda tövbe etmek isteyenlere fakîh Ebû Muhammed Sâlih'i tavsiye eder ve tövbeden sonra başka herhangi bir şeyhe yönlendirmeye gerek duymazdı. Çünkü tövbenin ötesindeki alan (tasavvufun tahakkuk alanı) tehlikeli, öncüler/rehberleri ise pek azdır. Bu yüzden yeni tövbe edenlerin, fakihlere ve

⁸⁰ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 197-199.

⁸¹ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 200.

⁸² Venşerîsî, *el-Miyâru'l-mu'rib*, 12/293-307; İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 200-201.

⁸³ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 200-202.

fıkhın zahiri hükümlerine taalluk etmeleri daha sağlıklıdır. Kaldı ki aslı ve temeli (yani itikadı ve fıkhı) tesis etmeden furuun inşa edilmesi sahih değildir. Bu yüzden talib, evvele mirde tasavvufun tahakkuk boyutuyla alakalı rivayetlerden uzak durmalı, Kuşeyrî ve Gazâlî gibi Ehl-i sünnet âlimlerinin gayb âlemine dair muğlak sözlerine kulak tıkamalı, zahidlerin bu alana dair eserlerini mütalaa edecekse de Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin eserleri gibi (tasavvufun tahalluk alanıyla ilgili) eserlerle iktifa etmelidir. Bütün bunlar, ulemanın hassasiyetlerinin bir tezahürüdür. Zira sûfilerin eserlerindeki gaybî bilgiler hafî ve muğlak olduğu için, mahiyetini ve hakikatini kavramaktan uzak olan avamın bunlarla ilgilenmesi kendilerine faydadan çok zarar verecektir.⁸⁴

Sonuç

Şâtibî'nin, tasavvufa, sûfilerin görüş ve uygulamalarına dair düşünceleri hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. Şâtibî, tasavvufi konulara mesafeli duran fakihlerin aksine, birçok mesele hakkında yorum yapmıştır. Onun tasavvufa yaklaşımı toptan kabul ya da inkâr yönünde değil, yeri geldiğinde sorgulayıcı, yerine göre de savunucu bir pozisyonadadır.
2. Şâtibî, tasavvufî tecrübeyi, yani keşf ve ilhâmı külliyyen inkâra gitmez, onun şiddetle karşı çıktığı husus, usule ve şerî delillere muhalif olduğu halde, keşf, ilhâm ve rüya gibi zanna dayalı bilgilerin dinin kendisiymiş gibi telakki edilmesidir. Onun düşüncesinde bu tür bilgilerin dini mükellefiyetle hiçbir ilgisi olmadığı gibi, bunların tamamı şeriat ölçüsüyle mukayyetirler ve bu ölçüye göre değerlendirilmeleri gerekir. Mubah kategorisinde bulunan bir takım işler hakkında ise mükâşefe sahibi kimselerin ulaştıkları bilginin gereğince amel etmeleri ve bir takım tedbirler almalarında bir sakınca görmez.
3. Şâtibî, tasavvufa ve sûfilere olan derin muhabbetine rağmen şeyhleri ve sûfileri masum görmez. Ona göre peygamberler dışında hiç kimse hatasız ve günahsız değildir.

⁸⁴ İbn Hâldûn, *Şifâu's-Sâil*, 200-203.

4. Ona göre kerametler tasavvufta azimet değil, ruhsattır, çünkü aslolan keramet değil, istikamettir. Bu yüzden yaşadığı dönemde istikametten ayrılmış, fakat kendilerini sûfîlere nispet eden kesimlere şiddetle karşı çıkmış ve maruz kaldığı bütün baskı ne tenkitlere rağmen onlarla mücadele etmekten geri durmamıştır.
5. Şâtıbî, manevi yolda kâmil bir mürşidin gerekliliği üzerinde dururken, şeyh bulmanın güç olduğu zamanlarda, kendisine yol gösterecek bir mürşid bulan kimsenin ona bağlanması, bulamayanların ise buluncaya kadar selevin kitaplarından istifade etmesini gerekli görür.

Kaynakça

- Az, Ahmet. *Nakşebendî-Hâlidiliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şu 'abû'l-îmân*, 13 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şahîh*, 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Büyükbâş, Nazım. "Usulcü Olarak Şâtıbî'nin Tasavvuf Bilgi Teorisi Eleştirisi" *Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı-III (M. XII. - XIX. Yüzyıl Arası)*, ed. Teceli Karasu, Mahsum AYTEPE, 581-596, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2021.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Abbâd er-Rundî, *er-Resâilü's-Suğrâ, li's-Şeyh İbn Abbâd er-Rundî*, b.y.: y.y. ts.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*, 4 Cilt, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- er-Reysûnî, Ahmed-Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Şâtıbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İbn Hâldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. *Şifâu's-Sâil li Tehzîbi'l-Mesâil*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*, 2 Cilt, Kahire: Dâru İhyâü'l-Kütübi'l Arabiyye, 1952.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe*, 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989.
- Küçük, Hülya. "İbn Haldun ve Tasavvuf: Şeyh ve İlgili Diğer Kavramlara Farklı Bir Yaklaşım", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi* 1/2 (Temmuz 2016), 219-234.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh*, 4Cilt, Kahire: Mektebetü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Nisâbü'rî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.
- Opus, Bahadır. *İbn Receb el-Hanbelî'nin Hadis Şerhçiliği*, İstanbul: Kitâbi, 2022.
- Pekcan, Ali. "et-Tasavvufu'l-İslâmiyyi İnde'l-İmâm eş-Şâtıbî", (Yayınlanmamış Makale), 1-3.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-İ'tisâm*, 2 Cilt, Kahire: Dâru İbn Affân, 1992.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât*, 6 Cilt, Kahire: Dâru İbn Affân, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1967.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiü'l-Kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Venşerîsî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. *el-Miyâru'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l Muğrib an Fetâva Ehli İfrikâyâ ve'l-Endülüs ve'l-Mağrib*, 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1981.
- Yaman, Ahmet. "Geleneğin Unuttuğu Yeni Zamanların İstismar Ettiği Bir Âlim: Şâtıbî", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 13/ 25-26, (Aralık 2017), 257-277.